

М. П. Вавринчук*, М. В. Яруш**

НАЦІОНАЛІЗМ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ПАТРІОТИЗМ: СУТНІСТЬ ТА ВІДМІННОСТІ

Кожна нація, кожна держава має на цій Землі свою місію, свій шлях, своє історичне призначення.

Має свою місію і Україна. Багато визначних учених, політиків, державних діячів намагалися визначити історичне призначення України, окреслити її органічний шлях у майбутнє. Це можна зробити тільки через визначення певної національної ідеї, яка стає акумулятором національних програм, позицій, гасел, рушієм національного прогресу, основою національного руху. Вона визначає і водночас відображає національні інтереси, пріоритети, згуртовує, об'єднує довкола себе націю, заставляє рухатись і працювати в одному напрямку. Національна ідея становить платформу патріотизму та націоналізму.

Сьогодні очевидним є те, що націоналістичний фактор став невід'ємною складовою суспільно-політичного життя в Україні й володіє ефективними важелями впливу на розбудовчі процеси. Націоналізм як ідейний та суспільно-політичний рух у сьогоденній Україні має своїх виразників в особі партій та організацій. Як політичний фактор це сьогодні структурована сила, що займає свою нішу у політичному житті країни.

Почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи національних цінностей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо.

Патріотизм — одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів¹. Однак історія давала багато прикладів цілковито протилежного розуміння.

У Радянському енциклопедичному словнику, за загальною редакцією А. Прохорова, патріотизм — це любов до батьківщини, органічно пов'язаний з інтернаціоналізмом і протилежний буржуазному націоналізму, а також космополітизму².

Формування в “радянських людей — активних будівників комунізму” спільного патріотичного почуття було одним із найважливіших завдань, яке безуспішно намагалось виконати керівництво Радянського Союзу. Одна з причин цієї невдачі — нав'язування народам СРСР розуміння патріотизму як додатку до інтернаціоналізму. В радянському суспільствознавстві домінувала думка про єдність усіх революційних сил, країн світової системи соціалізму в поєднанні з монолітністю радянського народу як нової історичної спільноти. На утвердження цієї ідеологемі і спрямовувалося так зване інтернаціонально-патріотичне виховання³.

© Вавринчук М. П., Яруш М. В., 2008

* проректор з нормативного та науково-методичного забезпечення Хмельницького університету управління та права, кандидат політичних наук, доцент

** співробітник кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права

¹ Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 249.

² Советский энциклопедический словарь. — М.: Сов. Энциклопедия, 1988. — С. 977.

³ Советский народ — строитель коммунизма. — М., 1981. — С. 512.

За цього патріотизм в інтернаціоналістичній упаковці суперечив не лише реальним тенденціям у розвитку національної свідомості радянських народів, а й розходився з рядом теоретичних положень офіційного суспільствознавства. Адже найбільші авторитети тодішньої етнології і теорії національного питання підкреслювали особливу функцію емоційного аспекту національної свідомості⁴, її орієнтацію на духовні цінності, на досягнення самостійного національно-історичного минулого⁵.

Серед вітчизняних учених, які досліджували питання патріотизму та націоналізму, можна назвати таких, як: М. Міхновський, Д. Донцов, В. Липинський, М. Сціборський, Я. Дашкевич, О. Майборода, П. Ситник, Ю. Римаренко, В. Червак, Г. Касьянов, Ю. Тищенко.

Це питання також цікавило і зарубіжних дослідників, зокрема: П. Альтера, Дж. Мацціні, Е. Ренана, Ш. Моррасса, Ф. Майнете, Е. Гелнера, В. Шейфера та ін.

У політичній лексиці, в публіцистиці патріотизм і націоналізм вживаються (принаймні в Україні) переважно як поняття не лише несумісні, але й такі, що взаємно заперечують одне одного. Практично кожен політичний діяч охоче визнає себе патріотом, але палко заперечуватиме, що він є націоналістом. Адже слово “націоналіст” використовується, як ганебне тавро, коли потрібно дискредитувати опонента.

Тавра “націоналіста” в Україні бояться, що зумовлено попередньою історією країни. Визвольний націоналізм радянських народів сприймався комуністичним режимом як одна з найбільших небезпек, а тому націоналізм піддавався вслякому науковому та ідеологічному остракізмові. Якщо “патріотизм” (у супроводі прикметника “радянський”) урешті-решт відвоював собі право на життя, то націоналізм змальовувався виключно як ненависть до інших народів, як засіб самоутвердження мерзотників та провокатор конфліктів і війн. Український (буржуазний) націоналізм у свідомості чи не половини населення України міцно пов’язався з кров’ю невинних жертв, через що партії, які вирішили використовувати його як складову свого бренду, автоматично опинилися на маргінесах політичного життя⁶.

Тому передусім потрібно розмежувати поняття “патріотизм” та “націоналізм”. Колишній Шарль де Голль пояснював відмінність між ними досить просто: “Патріотизм — це коли на першому місці стоїть любов до власного народу. Націоналізм — це коли на першому місці стоїть ненависть до інших народів”⁷.

Людство у всі часи жило групами. Одним з важливих факторів їх стійкості була відданість людей цим групам і той факт, що вони ототожнювали себе з ними. Якщо назвати цей фактор узагальнено “патріотизмом”, то певна частка такого патріотизму дійсно становить вічний елемент людського життя. Мала енциклопедія етнодержавознавства визначає патріотизм як суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється у визначеному способі дій та складному комплексі суспільних почуттів, що загалом називається любов’ю до своєї Батьківщини⁸.

Історично елементи патріотизму у вигляді прихильності до рідної землі, мови, традицій формуються вже в давнину. У класовому суспільстві зміст патріотизму стає класовим, бо кожен клас виражає своє відношення до вітчизни через властиві йому специфічні інтереси.

⁴ Дашдаміров А. Ф. Нация и личность. — Баку, 1976. — С. 135.

⁵ Куличенко М. И. Расцвет и сближение наций в СРСР. — М., 1981. — С. 92.

⁶ Майборода О. Громадянська відповідальність і патріотизм: особливості формування національної психології в сучасній Україні // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Під заг. ред. Ю. Тищенко. — К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. — С. 41.

⁷ Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. — К., 1999. — С. 139.

⁸ Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 777.

В умовах консолідації і розвитку нової історичної спільності людей — радянського народу — відбувається формування загально радянських політичних і соціально-психологічних цінностей. Виникає загальнонаціональна гордість радянської людини — важливий елемент соціалістичного патріотизму. З утворенням світової соціалістичної системи “... патріотизм громадян соціалістичного суспільства утілюється у відданості і вірності своїй Батьківщині, всій співдружності соціалістичних країн”⁹.

Націоналізм є досить специфічним різновидом патріотизму, який поширюється і починає домінувати лише за певних соціальних умов, які реально панують у світі.

Як зазначено у малій енциклопедії етнодержавознавства: “Націоналізм — це різновид патріотизму, що має кілька досить важливих відмінних особливостей”¹⁰.

Необхідно зауважити, що при визначенні поняття націоналізм виникає деяка плутанина через хаос дефініцій, пов’язаний з поліморфністю самого феномена націоналізму, колосальною кількістю його історичних втілень і перетвілень, які вже були і яких можна очікувати в майбутньому.

Луїс Снайдер, провідний систематизатор концепції націй і націоналізму, автор “Енциклопедії націоналізму” пропонує таке визначення націоналізму: “Націоналізм — це стан свідомості, (колективне) почуття групи людей, які живуть у чітко окресленому географічному просторі, мають спільну мову та літературу, що стали виявом прагнень нації і, в деяких випадках, мають спільну релігію”¹¹.

Він же і проводить відмінність між націоналізмом і патріотизмом в такому варіанті:

1. Патріотизм стоїть ближче до таких понять, як Батьківщина, країна, місце народження, він відображає любов до країни. “Націоналізм” ґрунтується на комплексі почуттів, адресованих нації.

2. Патріотизм більше пов’язаний з емоційною сферою, почуттям відданості власній країні, готовністю служити їй. Націоналізм має інше психологічне “навантаження”, опікується переважно проблемами незалежності і єдності певної нації.

3. Хронологічно-історичний патріотизм — це явище, набагато старше за націоналізм. Патріотизм існував з найдавніших часів, коли тільки починали вироблятися певні форми суспільної організації людства. Націоналізм — відносно недавній феномен.

4. За своєю природою, патріотизм не має агресивного характеру, це почуття, спрямоване на захист. Націоналізм невіддільний від таких категорій, як сила, влада. Він узаконює застосування сили для того, щоб утримати єдність нації, або ж для зовнішньої експансії, він пов’язаний з агресією¹².

Американський дослідник Г. Кон стверджує, що “націоналізм представляє собою політичне кредо, яке обумовлює взаємозв’язок сучасних суспільств й узаконює їхнє право на владу. Націоналізм вважає, що переважна більшість населення повинна бути віддана душею і серцем національній державі, чи то вже існуючій, чи такій, яку бажано створити”¹³.

Аналогічна оцінка націоналізму була дана й іншими американськими науковцями: “Націоналізм — це ідеологія, заснована на переконанні, що народ, який має спільні властивості, такі як мова, релігія або етнічність, становить

⁹ Програма КПРС. — 1974. — С. 120.

¹⁰ Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 748.

¹¹ Касьянов Г. В. Вказ. праця. — С. 136.

¹² Там само. — С. 140.

¹³ Націоналізм: Антологія. — К., 2000. — С. 229.

особливу політичну сутність. Націоналісти прагнуть зберегти цю культурну своєрідність, щоб захистити її соціальні блага, які є результатом національної ідентичності і належності до нації. Націоналізм ототожнює політичну легітимність держави із самоврядуванням нації¹⁴.

Якщо прослідкувати історію визначення даних понять українськими дослідниками-ідеологами, то потрібно виокремити ідею чинного націоналізму Дмитра Донцова, ідеолога українського націоналізму Миколу Міхновського, а також ті націоналістичні рухи, в основу яких лягли дані ідеї, — це Організація українських націоналістів (ОУН), Українська повстанська армія та її попередники: Легія Українських Націоналістів, Група Української Націоналістичної Молоді, Провід Українських Націоналістів (ПУН) та ін.

Вище перераховані українські представники націоналістичної ідеології підтвердили виокремлення такого поняття як “національний патріотизм”, яке є інтегруючим між патріотизмом і націоналізмом. Для підтвердження висунутого поняття можна навести наступні факти.

Дм. Донцов у першому номері відновленого журналу “Літературно-наукового вісника” ставив основне завдання перед часописом: “Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в яким вона грозить згинуті, очистити її від сміття й болота, дати їй яскравий, виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація, — ось завдання, до розв’язку котрого, разом з іншими, хоче спричинитись і відновлений “Літературно-науковий вісник”¹⁵.

Аналізуючи ці документи, можна зробити висновок про те, що це не заклики діяти проти когось, як може показатись на перший погляд, це скоріше заклики боротьби за свою незалежну державу, якій необхідна реформація, зміна орієнтирів свого розвитку.

У Постанові Великого зібрання Організації Українських Націоналістів, яке відбулося у 1929 р. зазначається, що “український націоналізм є духовний і політичний рух, що зародився з внутрішньої природи Української Нації в час її зусильної боротьби за підстави і цілі творчого буття”. “Історичне ставання — цей наглядний вираз постійної актуальності національної ідеї — вказує на безглядний ідеал нації, який полягає в її стремлінні втриматися в системі світової дійсності в ролі безпосередньо-чинного підмету з найширшою сферою впливу”¹⁶.

При цьому слід зазначити, що “донцовський” чинний націоналізм та “організований націоналізм” (ідеологія і рух ОУН), хоча вони й були спорідненими явищами, але між ними існували досить серйозні розбіжності. “Організований націоналізм” при всіх своїх крайнощах пропонував певну конструктивну програму і мав риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, тоді як “чинний націоналізм” Д. Донцова був, передусім, набором емоційних закликів і не являв собою системи. З іншого боку, навряд чи ОУН мала б такий успіх і вплив у західноукраїнському суспільстві кінця 1920-1930-х років, коли б психологічний ґрунт не був підготовлений “донцовським” націоналізмом¹⁷.

Націоналізм у своїй зрілій формі з’явився у новочасний період європейської історії. І саме внаслідок його впливу старий політичний порядок зазнав суттєвих змін: відтепер його базисним елементом стала національна держава —

¹⁴ Майборода О. Громадянська відповідальність і патріотизм: особливості формування національної психології в сучасній Україні // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Під загальною редакцією Ю. Тищенко. — К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. — С. 41.

¹⁵ Мірчук П. Нарис історії: Організація Українських Націоналістів, 1 том 1920-1939 / За ред. С. Ленкавського. — Мюнхен — Лондон — Нью-Йорк, 1968. — С. 49.

¹⁶ Там само. — С. 94.

¹⁷ Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Монографія. — К., 1999. — С. 319.

найважливіше політичне утворення і найважливіша політична реальність як життя окремих суспільств, так і міжнародних взаємин. Націоналізм зруйнував традиційні феодальні імперії, згодом успішно продовжував руйнувати буржуазні. Зовсім недавнім свідченням його сили став розвал СРСР, розпад Югославії та Чехословаччини. А отже, перетворення політичного простору вийшло поза часові межі так званої “епохи націоналізму”. Останній як потужна політична сила, за слушним зауваженням П. Альтера, визначав особливості європейської історії останніх двох століть “значно більшою мірою, ніж ідеї свободи та парламентської демократії чи ідеї комунізму”¹⁸.

Потрібно зазначити, що мета націоналізму — це зробити громадянську або етнічну націю ґрунтом і критерієм держави, підкорити державу волі нації і змусити її виражати цю волю.

На нашу думку, враховуючи всі негативні сторони націоналізму як національно-суспільного явища, необхідно сказати, що це природний закономірний рух народу на захист і утвердження своєї самобутності. Але, якщо ми хочемо мати об’єднану націю, то спочатку потрібно виховувати в національній свідомості патріотизм. І цей патріотизм має бути дещо іншим ніж той, за який пропагувала ОУН, який був наповнений відчуттям пригніченої нації, ненависті і ворожнечі до інших націй, з якими переживали спільну історію. Це має бути національний патріотизм, що має визначати українську націю як цілісне об’єднання, а не роздроблену сукупність людей.

Підсумовуючи, необхідно сказати, що на даний момент часу нація не може відмовлятися від спільного існування патріотизму і націоналізму, дані поняття нерозривно пов’язані між собою, тобто при вихованні патріотизму ми неодмінно можемо отримати націоналізм. Тому вважаємо за потрібне введення такого поняття як “національний патріотизм”, за якого можна уникнути суперечок щодо визначень і проявів національної свідомості.

Обґрунтовуючи необхідність запропонованого поняття як соціально-культурного явища, необхідно поставити питання, чи може бути глибокою прив’язаність до якоїсь території (фактично, до купки землі), що ставить в основу патріотизм, без прив’язаності до культури, мови, інтересів народу, який живе на цій території, без прив’язаності до могил предків, що й витікає у форму націоналізму? Чи зможе людина, всі прив’язаності якої — це згадки про “рідний дворик і школу” та “щасливі роки студентства”, спромогтися на які-небудь жертви або хоча б дії в ім’я цієї території? Безперечно, ні.

Виходячи з цього, наголошуємо на тому, що Україні потрібен український національний державний патріотизм, який розглядає її як єдину територіальну, державну, національну і культурну цілість.

Звертаючись до елементарної логіки, чи можна взагалі називати словом “патріотизм” любов до якоїсь території? — Ні, не можна. Прив’язаність до території — це що завгодно — “землелюбство”, “територієфілство” і таке інше, не патріотизм. Тому що слово патріотизм бере свою назву від латинського “*patrio*” — Батьківщина — країна батьків, країна твого народу. В свою чергу, слово “*patrio*” веде родовід від “*pater*” — батько — кровний і духовний отець. Як бачимо, навіть слово “патріотизм” каже про кровно-родове, історичне пов’язання, а не про “любов до території”.

Якщо розглядати патріотизм як любов до батьківщини, то потрібно сказати, що любов є почуттям спонтанним і не завжди усвідомленим. Націоналізм — це усвідомлення приналежності до нації, свідоме прагнення до вирішення завдань,

¹⁸ Там само. — С. 11-34.

які стоять перед нацією, сповідування ідей, які є національними. Це й зумовлює необхідність такого інтегруючого поняття як “національний патріотизм”.

Для впровадження даного поняття в життя необхідно виділити такі аспекти. На сьогоднішній день в Україні немає чітко сформульованої національної ідеї, яка є необхідною передумовою для справжньої нації. Це зумовлено відсутністю найосновніших вимог, що лягли б в основу становлення такої всіх обіймаючої національної ідеї, яка на сучасному етапі має вираження тільки у формі фрагментів різних політичних, соціальних, гуртових, а часто лише особистих програм та агітаційного багажу¹⁹. Тому нагальною є потреба концепції чи програми розбудови Української держави в контексті національної ідеї, геополітичного проекту майбутнього нації, смисложиттєвого чинника національного розвитку України.

Другим аспектом є проблема виховання у молоді національного патріотизму на основі національної ідеї, самоусвідомлення народу, розуміючи себе, своє місце і роль у світі через власну історію, культуру, традиції.

Національно-патріотичні, духовні основи виховання, уявлення людини про найвищу досконалість як зразок, мету і сенс її життя концентруються в ідеях, ідеалах, а єдина загальнонародна ідея духовно цементує суспільство, сприяє його цілісності. Ідея, що об'єднує народ, повинна бути в суспільній свідомості, служити каталізаторам добрих справ і величних звершень.

Причому ця ідея, з одного боку, повинна віддзеркалювати право нації на самовизначення, а з іншого, залишити націю в рамках вселюдської спільності, прагнути до утвердження в житті загальнолюдських цінностей, боротися за соціальну справедливість.

Підсумовуючи, підкреслимо, що для України сьогодні є надзвичайно важливим формування національної свідомості та самосвідомості, що передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, почуття національного патріотизму, що сприяє утвердженню національної гідності і гордості за свою Батьківщину.

Основним об'єднуючим чинником у процесі творення України як суверенної, демократичної правової держави є ідея України — Вітчизни для усіх громадян, що пов'язали власну долю з Українською землею.

Утвердження й зміцнення українського національного патріотизму, відтак, потребують принципово нової суспільної атмосфери, стан якої значною мірою залежатиме від влади та від її якісних характеристик.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою філософії та політології
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 4 від 6 грудня 2007 року)*

¹⁹ Українська державницька ідея: Антологія політичного традиціоналізму / Укладання й передм.: О. Шокало, Я. Орос; Біогр. Довідки: О. Шокало. — К.: МАУП, 2007. — С. 112.